

Η διαδικασία της εξατομίκευσης στο παιδί με αυτισμό

Εισαγωγή

Κομβικό σημείο στην ανάπτυξη του παιδιού είναι εκείνο της εξατομίκευσης που συντελείται στην πρώιμη παιδική ηλικία.

Τα παιδιά με αυτισμό παρουσιάζουν μια *«ανεπάρκεια στην αποκρυστάλλωση ενός εαυτού που βιώνει»* (Jordan, 1977). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την έλλειψη ενός *«ποιητικού αιτίου»*, δηλαδή ενός εγώ - υποκειμένου.

Χωρίς την δυνατότητα υιοθέτησης μιας *«στάσης»* το παιδί αδυνατεί να συσχετίσει τον-εαυτό του με τις ενέργειές του πάνω στα αντικείμενα και τις συνέπειες, πράγμα που είναι καθοριστικής σημασίας στην πρώιμη ηλικία όπου όλα αντιμετωπίζονται για πρώτη φορά. Ακόμα πιο δύσκολη φαίνεται η συσχέτιση των πληροφοριών αναμεταξύ τους που για να αποκτήνε ένα νόημα πρέπει επίσης να αναφέρονται στον εαυτό του. Έτσι λείπει η συνοχή των πραγμάτων.

Αυτά με την σειρά τους εμποδίζουν την χρήση του πρώτου προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας *«εγώ»* και δεν επιτρέπουν τον σχεδιασμό ενεργειών και στόχων και την αυθόρμητη και δημιουργική συμπεριφορά. Με δυο λόγια βάζουν σοβαρά εμπόδια στην περαιτέρω αναπτυξιακή και εκπαιδευτική πορεία των παιδιών με αυτισμό.

Η διαδικασία της εξατομίκευσης στην πρώιμη παιδική ηλικία, σύμφωνα με την Mahler (1975) παρουσιάζει τις εξής φάσεις:

1. Φυσιολογική
αυτιστική φάση 0 - 2 μηνών
2. Φυσιολογική
συμβιωτική φάση 2 - 10 μηνών
3. Φάση αποχωρισμού
εξατομίκευσης 4 - 36 μηνών

Αυτή η διαδικασία δεν ξεδιπλώνεται μονομιάς αλλά σταδιακά μέσα από την τριβή του παιδιού με το περιβάλλον, που σ' αυτήν την ηλικία αποτελείται κυρίως από την μητέρα από την οποία εξαρτάται για τις βασικές του ανάγκες.

Η Mahler εξηγεί ότι υπάρχουν οι εξής σημαντικές υποφάσεις:

1. Διαφοροποίηση και ανάπτυξη σωματικής εικόνας. 4 - 10 μηνών
2. Εξάσκηση (στον αποχωρισμό - εξατομίκευση) 6 με 10 - 16 με 18 μηνών
3. Επαναπροσέγγιση 16 με 18 - 24 μηνών
4. Σταθεροποίηση της εξατομίκευσης και έναρξη της σταθερότητας του αντικειμένου. 26 - 36 μηνών

Η μητέρα δεν προσλαμβάνεται από το βρέφος ως ολόκληρο άτομο από την αρχή της ζωής του. Για αρκετούς μήνες υπάρχει ένα συνοθύλευμα νοητικών αναπαραστάσεων διαφόρων κομματιών (π.χ. μαστός, μάτια, φωνή, κ.λ.π.).

Αυτά προοδευτικά επενδύονται συναισθηματικά και τελικά καταλήγουν (γύρω στα 3 χρόνια) στις νοητικές αναπαραστάσεις της μητέρας, του παιδιού και του γύρω περιβάλλοντος διαχωρισμένα μεταξύ τους.

Η κατάληξη στην «*αποκρυστάλλωση ενός εαυτού που βιώνει*» βασίζεται κατ' αρχήν στην αναγνώριση του «*σωματικού εγώ*» (Winnicott, 1951). Η επανάληψη της ιδιαίτερης φροντίδας και το κράτημα (holding) από την μητέρα εξασφαλίζει την **αίσθηση του συνεχούς της ύπαρξης του εαυτού του**. Το πρόσωπο του παιδιού αρχίζει σταδιακά να συνδέεται νοητικά με το σώμα και τις λειτουργίες του έχοντας το δέρμα ως μεμβράνη - όριο. Το πρώτο όριο δημιουργείται μεταξύ του εγώ του παιδιού και του μητρικού εγώ.

Σημαντικό μέσο για την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας είναι το «*μεταβατικό αντικείμενο*» (Winnicott, 1951). Αυτός ο όρος αναφέρεται στην χρήση οποιουδήποτε αντικειμένου στο οποίο προσκολλάται το παιδί που του επιτρέπει να βιώσει τις πρώτες εμπειρίες κρατήματος, ανακούφισης και ταΐσματος, σε μια φάση στην οποία βρίσκεται εξαρτημένο από την μητέρα. Δεν βιώνεται σαν αυτόνομο αντικείμενο, αλλά ούτε το παιδί ταυτίζεται μ' αυτό. Βρίσκεται σ' εκείνη την **ενδιάμεση περιοχή της εμπειρίας μεταξύ της υποκειμενικής και της αντικειμενικής αντίληψης του εαυτού του και του άλλου**.

Η χρήση αυτού του αντικειμένου παρουσιάζεται από το 4^ο έως το 12^ο μήνα της ζωής, διαρκεί τουλάχιστον ένα χρόνο, αλλά μπορεί να συνεχιστεί και αργότερα μέχρι να πέσει σαν τέτοιο σε αχρηστία.

Στον αυτισμό υπάρχει συχνά μια παραγμένη φυσιολογική συμβιωτική φάση ή και ακόμα απουσία της και αυτό καθιστά το παιδί ανίκανο να χρησιμοποιήσει ενδοψυχικά τον μητρικό σύντροφο, ούτε αργότερα αναπτύσσεται η αντίληψη της μητέρας ως εξωτερικό αντικείμενο. Σχηματίζονται μόνο απεικονίσεις της μητέρας, όμως κυρίαρχοι παραμένουν οι αυτιστικοί μηχανισμοί που επικαλύπτουν κάθε άλλο φαινόμενο αναπτυξιακής πορείας.

Το παιδί με αυτισμό συχνά εμμένει σε «*αυτιστικά αντικείμενα*» που καθαυτά δεν είναι αναπτυξιακά πρόσφορα γιατί εμπεριέχουν το στοιχείο του στερεότυπου που εκφράζει το κυριολεκτικό τρόπο σκέψης του αυτισμού και υπηρετούν την ανάγκη καθησυχασμού του σ'ένα κόσμο που βιώνει χαοτικό, **χωρίς νόημα**.

Η αξιολόγηση

Παρά την ατυπία που παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά του αυτισμού είναι εφικτή η **αξιολόγηση της αναπτυξιακής φάσης** που διατρέχει το παιδί (π.χ. πρώιμη αυτιστική, αισθητηριακή, συμβιωτική φάση).

Είναι επίσης σημαντικό να γνωρίζουμε τις **ιδιαιτερότητες του κάθε παιδιού** και τα «*ενδιαφέροντά*» του για να δημιουργήσουμε μαζί του «*καταστάσεις*» (μέσα από την εκπλήρωση των αναγκών του ή μέσα από το παιχνίδι) που να εμπεριέχουν γι' αυτόν μεγάλο **κίνητρο**.

Τρόποι διευκόλυνσης της εξελικτικής διαδικασίας

Για να φτάσουμε στο επιθυμητό αποτέλεσμα, αναπτύσσουμε τρόπους διευκόλυνσης της εξελικτικής διαδικασίας.

Αυτοί διαφαίνονται μέσα από την παρουσίαση **δύο περιπτώσεων παιδιών με αυτισμό** που ακολουθεί.

Η προσέγγιση κάθε παιδιού διήρκεσε περίπου 6 μήνες.

Το πρώτο παιδί θα το λέμε Κώστα. Ήταν 5 χρονών και παρουσίαζε χαρακτηριστικά της «*πρώιμης αυτιστικής φάσης*». Ήταν ένα αποσυρμένο παιδί που μίλαγε σπάνια μονολεκτικά, με επίσης σπάνια φευγαλέα οπτική επαφή.

Το σπίτι του βρισκόταν απομονωμένο από τα άλλα με δένδρα γύρω-γύρω.

Το πιο άμεσο πρόβλημα που είχαν οι γονείς του με το Κώστα ήταν ότι, πέρναγε πολλές ώρες πάνω σ' ένα δένδρο χωρίς να θέλει να κατέβει.

Η πρώτη μου προσπάθεια ήταν ακριβώς να τον παροτρύνω να κατέβει από εκεί.

Καθόμουνα κάθε μέρα για αρκετή ώρα κάτω από το δένδρο, κοιτώντας τον κάθε τόσο χωρίς να του μιλήσω για να συνηθίσει την παρουσία μου.

Στη συνέχεια συστήνοντας το εαυτό μου του έλεγα: «*Είμαι η δασκάλα σου, η Ροζέλλα*».

Από ένα σημείο και έπειτα ανέβαινα κάθε μέρα από λίγο πάνω στο δένδρο πλησιάζοντάς τον ολοένα και περισσότερο. Όταν πια είχα πλησιάσει αρκετά του έτεινα το χέρι μου παροτρύνοντάς τον να κατέβει και τελικά κατέβηκε. Στη συνέχεια, ολοένα και σπανιότερα, ανέβαινε για λίγο αλλά κατέβαινε πιο εύκολα, ώσπου δεν τον έκανε πια.

Ακολούθησε μια επόμενη φάση στη διάρκεια της οποίας παίζαμε «*σωματικό παιχνίδι*» με γαργάλισμα και παιχνίδι στα γόνατα.

Αργότερα άρχισε να του αρέσει μια πάνινη γατούλα, χωρίς όμως να την παίζει κατάλληλα. Στο κήπο του σπιτιού του υπήρχαν γάτες.

Στην αίθουσά μας βρισκόταν ένα πλαστικό σπασμένο τζάμι της μπαλκονόπορτας που έβλεπε σε μια βεράντα. Στο Κώστα άρεσε να βγαίνει έξω στη βεράντα, αλλά δεν ήθελε να κλείσω την μπαλκονόπορτα.

Μια μέρα την κλείνω και περνάω την πάνινη γατούλα από την τρύπα του σπασμένου πλαστικού τζαμιού λέγοντας «*Ροζέλλα - Κώστα*», ενώ η γατούλα «*πήγαινε*» από μένα στον Κώστα. Έπειτα αυτός έσπρωχνε την πάνινη γατούλα μέσα από την τρύπα και τότε έλεγα: «*Κώστας - Ροζέλλα*». Αυτό εξελίχθηκε σ' ένα παιχνίδι στο οποίο συμμετείχαμε με ευχαρίστηση και γινόταν καθημερινά μέχρι που δεν το είχε πια ανάγκη.

Απο τότε άρχισε να βγαίνει στη βεράντα και να μένει εκεί και με κλειστή την μπαλκονόπορτα.

Ακολούθησε το παιχνίδι του κρυφτού πίσω από την κουρτίνα, του κυνηγητού και της μπάλας στα οποία ανταποκρινόταν.

Στη συνέχεια άρχισε από μόνος του ένα παιχνίδι με ανθρωπάκια (Play mobil) που του άρεσαν πολύ, που μετά εμπλουτιζόταν με την πρόσθεση άλλων αντικειμένων και αποκτούσε πιο σύνθετο νόημα: Π.χ. «το σχολικό με τα παιδιά που τσουλάει στο πάτωμα», γινόταν «το σχολικό με τα παιδιά που πάει από το σπίτι του Κώστα στο σχολείο».

Έμαθε να παίζει ποδόσφαιρο και μπάσκει με απλούς κανόνες και ο λόγος του βελτιώθηκε αρκετά: άρχισε να μιλάει στο πρώτο πρόσωπο.

Η κατάλληλα δομημένη ειδική εκπαίδευση που ακολούθησε έδωσε πολύ καλά αποτελέσματα και γενικά η εξέλιξή του ήταν θετική.

Το δεύτερο παιδί θα το λέμε Βασίλη. Ήταν 4 χρονών και παρουσίαζε χαρακτηριστικά της «συμβιωτικής φάσης».

Ο Βασίλης πήγαινε σε κανονικό νηπιαγωγείο με δάσκαλο υποστήριξης, αλλά δε μπορούσε να παρακολουθήσει το πρόγραμμα.

Παρουσίαζε σπάνια οπτική επαφή, μιλούσε μονολεκτικά και δεν είχε σχέση με τα άλλα παιδιά.

Έπαιζε στερεοτυπικά μόνο με αυτοκινητάκια και ρομπότ.

Βρισκόμαστε σε μια αίθουσα με παιδικά χρωματιστά στρώματα, ένα μεγάλο κουκλόσπιτο και διάφορα άλλα παιχνίδια.

Καθόμουνα διακριτικά εκεί για να συνηθίσει την παρουσία μου. Άρχισα σιγά - σιγά «σωματικό παιχνίδι» με γαργάλισμα, στο οποίο είδα ότι ανταποκρινόταν.

Όταν ολοκληρώθηκε κάπως το ενδιαφέρον του για το «σωματικό παιχνίδι» κρύφτηκα στο κουκλόσπιτο και τον παρότρυνα λεκτικά να έρθει να με βρει. Είδα ότι δεν ενδιαφερόταν, αλλά άρχισε να κρύβεται ο ίδιος κάτω από ένα στρώμα. Τότε του έλεγα: «Πού είσαι Βασίλη;». Στην αρχή δεν ανταποκρινόταν. Στη συνέχεια για να κάνω το παιχνίδι πιο **συναισθηματικά** **εμφατικό** και **ενδιαφέρον** προσποιούμουνα ότι «έκλεγα γιατί δεν τον έβρισκα». Τότε ο Βασίλης βγαίνοντας λίγο έξω από το στρώμα έλεγε: «Αα!» και εγώ του έλεγα: «Εδώ είσαι!».

Σε μια επόμενη φάση ο Βασίλης αντί να βγαίνει και να πει: «Αα!», έλεγε: «Εδώ είσαι!», αναφερόμενος στον εαυτό του και αργότερα: «Εδώ είμαι!».

Άρχισε να υψώνει γύρω του τα στρώματα σαν να βρίσκεται μέσα σ' ένα σπίτι όπου κρυβόταν. Του πέταγα εκεί την μπάλα και έλεγα: «Ροζέλλα - Βασίλη». Σιγά - σιγά άρχισε να την πετάει πίσω σ' εμένα. Τότε έλεγα: «Βασίλης - Ροζέλλα». Αργότερα το παίξιμο της μπάλας γινόταν χωρίς τα στρώματα.

Μετά παίξαμε κυνηγητό, όπου καταφέραμε να με κυνηγάει ο ίδιος. Άρχισε να παίζει με ανθρωπάκια (Play mobil) και να προσποιείται ένα διάλογο αναμεταξύ τους, στην αρχή όχι κατανοητό και στη συνέχεια ολοένα και πιο κατανοητό.

Μια μερα την ώρα που η μητέρα του έβγαζε βόλτα τα δύο της σκυλιά, ενώ αυτός θα έμενε στο σπίτι, της είπε: «Όχι μαμά με τα σκυλιά!».

Ενώ πριν μουτζούρωνε μόνο και δεν έδειχνε ενδιαφέρον για το σχέδιο, άρχισε να ζωγραφίζει έναν άνθρωπο (πρώτα μόνο το πρόσωπο και στη συνέχεια όλο το σώμα).

Ανέπτυξε το λόγο με υποκείμενο - ρήμα - αντικείμενο. Άρχισε να απαντάει κατάλληλα στις ερωτήσεις της μητέρας του που τουμίλαγε με πιο αργό ρυθμό.

Ο Βασίλης μπόρεσε ολοένα και περισσότερο να παρακολουθήσει το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου μαζί με τα άλλα παιδιά και αργότερα την κατάλληλα δομημένη ειδική εκπαίδευση με καλές επιδόσεις.

Μέσα από την παρουσίαση αυτών των δύο περιπτώσεων παρατηρούμε ότι το παιδί περνάει από την «πρώιμη αυτιστική φάση» σε μια που θα την λέγαμε «αισθητηριακή φάση», κατ' αρχήν μέσω της **συνύπαρξης με νόημα στον ίδιο χώρο** με τον άλλον (π.χ. κοντά στο δένδρο συστήνοντας τον εαυτόν μου: «Είμαι η δασκάλα σου η Ροζέλλα»).

Ακολουθεί η πρώτη **σημαντική σωματική επαφή** (τείνω το χέρι μου για να κατέβει από το δένδρο) που εμπεριέχει το στοιχείο της «εμπιστοσύνης» και αποτελεί και μια «πρόσκληση για αλληλεπίδραση».

Περνάει από την «αισθητηριακή» στην «συμβιωτική φάση» μέσω του «σωματικού παιχνιδιού»: π.χ. γαργάλισμα, παιχνίδια στα γόνατα με

στιγμές παύσης και έμφασης με νόημα όπου εισάγεται η βλεμματική επαφή και η στάση προκαλώ - αντιδράς.

Περνάει από την «συμβιωτική φάση» στο «σωματικό εγώ» μέσω μιας **απτής** (οπτικο-ακουστικο-κινητική) χρήση του «μεταβατικού αντικειμένου»: η γατούλα ή η μπάλα «πηγαίνει» από τον ένα στον άλλον μέσα από το ενδιάμεσο πλαστικό τζάμι ή πέρα από τα στρώματα, ενώ **τονίζεται το όνομα του καθενός**. Σκοπός μας εδώ είναι να προωθήσουμε μια αρχική «**αίσθηση της δυνάδας**».

Μ' αυτόν τον τρόπο εισάγουμε «ένα αντικείμενο **στην κυριολεξία μεταβατικό**» που σαν τέτοιο διευκολύνει το παιδί με αυτισμό.

Με το παιχνίδι του κρυφτού (π.χ. κάτω από ο στρώμα) ρωτώντας το παιδί: «*Που είσαι;*» και βγαίνοντας ο ίδιος από το κρησφύγετό του με διάθεση να εμφανιστεί λέγοντας: «*Αα!*», ή παίρνοντας την λεκτική απάντηση: «*Εδώ είμαι!*», υποβοηθάμε στην δημιουργία της **νοητικής αναπαράστασης του χωρισμού των δύο σωμάτων**.

Αργότερα η χρήση της πλαστελίνης και του σχεδίου για το τρισδιάστατο ή δισδιάστατο μόρφωμα του σώματος, μπορεί να υποβοηθήσει στην σταθεροποίηση της **νοητικής αναπαράστασης του «σωματικού εγώ»**.

Επίσης με το παιχνίδι του κυνηγητού και της μπάλας χωρίς κάτι ανάμεσα, μπορούμε να εισάγουμε ένα πιο κοινωνικοποιημένο τρόπο αλληλεπίδρασης.

Αυτό θα εμπλουτισθεί μέσα από την καθημερινή τριβή με το περιβάλλον, αλλά κυρίως μέσα από την **κατάλληλα δομημένη εκπαίδευση** του παιδιού που ακολουθεί.

Ήθελα εδώ να τονίσω ότι σε όλη τη διάρκεια αυτής της αναπτυξιακής πορείας **με το παιδί για το παιδί**, είναι σημαντικό να δώσουμε στις «καταστάσεις» που διαμορφώνονται εκείνο το «**νόημα**» που θα το βοηθήσει να εξελιχθεί παραπέρα, δίνοντας **ιδιαίτερη σωματική και λεκτική έμφαση** σε καθοριστικά σημεία.

Έτσι σιγά - σιγά το παιδί αρχίζει να αποκτά μια «**υπόσταση**» σαν υποκείμενο, π.χ. εκφράζει λεκτικά (στο πρώτο πρόσωπο) ή μη λεκτικά (με συνειδητή κίνηση του χεριού) αυτό που θέλει.

Περνά από την αίσθηση ενός **χαοτικού** και απειλητικού κόσμου σε εκείνη ενός κόσμου στον οποίο αρχίζει να μπαίνει μια «**τάξη**», να αποκτά ένα **νόημα** και σαν τέτοιο να είναι πιο «**καθησυχαστικό**».

Από την χρόνια εφαρμογή αυτής της **πρώιμης παρέμβασης αναπτυξιακού τύπου** με παιδιά με αυτισμό στην θεραπευτική Μονάδα του Ελληνικού Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών, διαπιστώσαμε ότι αυτή είναι καθοριστικής σημασίας για την μετέπειτα θετική πορεία τους.

Αυτά τα παιδιά εντάσσονται ευκολότερα στην **ομάδα** των άλλων παιδιών και γίνονται πιο «**εκπαιδεύσιμα**».

Ο λόγος είναι επειδή νιώθουν περισσότερο σαν «**υποκείμενα**», παρά παθητικοί δέκτες μαθησιακών γνώσεων.

Η κατάλληλα δομημένη εκπαίδευση που ακολουθεί αυτή την πρώιμη παρέμβαση στην θεραπευτική Μονάδα, επιβεβαιώνει την σημαντική αποδοτικότητα αυτών των παιδιών σε σχέση με άλλα που δεν είχαν δεχθεί αυτή την προετοιμασία.

Παρ' όλο που αυτή η πρώιμη παρέμβαση θα δώσει καλύτερα αποτελέσματα όσο πιο μικρά είναι τα παιδιά, απ' αυτήν έχουν να επωφεληθούν και τα μεγαλύτερα.

Να σημειώσω εδώ επίσης την μεγάλη σημασία που αποκτά η **συνεργασία με τους γονείς**.

Επίλογος

Η πρώτη θεμελιώδη «**ανακάλυψη**» που κάνουμε όλοι μας στα πρώιμα στάδια της εξέλιξής μας, είναι εκείνη του ίδιου του εαυτού μας.

Οφείλουμε να δώσουμε αυτή την ευκαιρία και στο παιδί με αυτισμό, όχι μόνο για να γίνει πιο εκπαιδεύσιμο, αλλά και για να **βελτιώσει ο ίδιος σημαντικά την ποιότητα της ζωής του**.

Βιβλιογραφία

- Rita Jordan (1997) «*Η εκπαίδευση παιδιών και νεαρών ατόμων με αυτισμό*».
Ελληνική Εταιρεία Αυτιστικών Ατόμων (Αθήνα, 2000) Οδηγός Ειδικής Εκπαίδευσης Ν. 10 UNESCO, 1997.
- Mahler M.S., Pine, F. & Bergman, A. (1975) «*The psychological birth of the human infant*»
New York, Basic Books
- Winnicott D.W. (1951) «*Μεταβατικά αντικείμενα και μεταβατικά φαινόμενα*».

Αθήνα, 18-9-2012

Ροζέλλα Μπισκόντι Μαστοράκη
Ψυχολόγος, Θεραπεύτρια
Ειδικής Αγωγής